

Výzva negativně teologického obratu četby filmů Ingmara Bergmana

František Burda

BURDA, F.: The challenge of the negative theological turn of Ingmar Bergman's movies reading. *Studia Aloisiana*, 2019.

Ingmar Bergman is one of the most important analysts of the cultural and social changes of the modern world. His work has been subjected to psychological, psychoanalytic, existentialistic, nihilistic or materialistic-dialectical analyzes, but surprisingly, we still lack the negative theological analysis of his central theme: the metaphysical loneliness of the modern man, which goes through his whole work. Bergman's intense conceptual interest in the presence of God's absence has so far escaped specialized interpretative-analytical reflection. The negative theological turnover in Bergmanian research, which is encouraged by the present study, can be viewed as an attempt to bring Bergman's view of metaphysical loneliness and emptiness of man in accordance with methodological explanations of Bergman's principal positions. A negative theological replacement or a re-grasp of a nihilistic, materialistic or existential perspective, which tends to reduce the problem either by over-emphasizing the individual or by dissolving the individual's meaning, allows a new personalistic view embracing the receptive-donating reality of human existence. Interpretation based on negative theological phenomenology presupposes man as a reality that is not methodically dependent on the model of the ultimate meaning defined by the finality of everything in the world.

Keywords: Ingmar Bergman, negative theology, metaphysical solitude, religious questioning

Filmové dílo Ingmara Bergmana, které vešlo ve všeobecné povědomí, patří nesporně k vrcholům světové kinematografie. Některé z jeho filmů se těšily masovému diváckému ohlasu. Navzdory značnému zájmu odborné

veřejnosti o tvorbu tohoto významného filmového režiséra, dramatika, scénáristy a spisovatele, který ve svém díle analyzoval zásadním způsobem situaci moderního člověka ve světě proměn kulturních paradigmat, zůstává neprobádáno jedno ze stěžejních témat Bergmanova myšlení, totiž otázka povahy *metafyzické samoty* hlavních protagonistů jeho filmů. V odborné literatuře nechybí psychologické¹ a psychoanalytické² analýzy jeho díla. Máme zde také pokus o ukotvení jeho myšlenkového světa v kontextu soudobého filozofického myšlení³. Existují obecné náčrty náboženské motiviky Bergmanova myšlenkového světa,⁴ ale zcela chybí hermeneutika negativní teologie myšlenkového pozadí jeho obrazů. Postrádáme též ucelený antropologický rámec, který by nám odhalil Bergmanovo pojetí člověka a překvapivě se nám nedostává dostatečně propracovaná fundamentální a dogmatická teologická reflexe, která by analyzovala Bergmanovo pojetí Boha.

Dosavadní pokusy hledání interpretativního klíče k filmovému dílu I. Bergmana

Odborné studie zabývající se Bergmanovým myšlenkovým světem dnes tvoří celkem rozsáhlou a bohatou bibliografii. Tyto práce je možné rozdělit do tří podskupin.⁵ K první podskupině řadíme texty, které mají charakter existenciálně-náboženské interpretace (např. Gibson; Taddei; Gervais; Morefield),⁶ druhou podskupinu utvářejí texty s charakterem světské, především psychoanalytické interpretace (např. Ketcham; Kalin; Pondělíček; Donner; Mandelbaum)⁷ a třetí podskupinu tvoří texty, které mají charakter čistě negativní

1 STEENE, B.: Bergman's Portrait of Women: Sexism or Subjective Metaphor? In: ERENS, P. (ed.): *Sexual Strategems. The World of Women in Film*. New York : Horizon Press, 1979.

2 BLECH, R.: Bergmanovo Mlčanie očima lekára. In: *Film a doba*, 6/1965, s. 304 – 305.

3 OLDRINI, G.: *La solitudine di Ingmar Bergman*. Parma : Ugo Guanda, 1965; ARISTARCO, G.: La bu-sola della psiche nell'ateismo religioso moderno. In: *Cinema Nuovo* 228 – 299/1974; GIBSON, A.: *The Silence of God. Creative Response to the Films of Ingmar Bergman*, New York : Harper & Row, 1969.

4 BLAKE, R. A.: *The Lutheran Milieu of the Films of Ingmar Bergman*. Evaston : Northwestern University, 1972.

5 Porov. BALDELLI, P.: Ambiguità di sacro e profano in Ingmar Bergman. In: *Giovane Critica*, 4/1964, s. 16 – 39.

6 GIBSON, A.: *The Silence of God. Creative Response to the Films of Ingmar Bergman*, New York : Harper & Row, 1969; TADDEI, N.: Luci d'inverno di Ingmar Bergman. In: *La chiesa contestata*, Roma : Centro dello spettacolo e della comunicazione Sociale, 1969; GERVAIS, M.: *Ingmar Bergman: Magician and Prophet*, Montreal-Kingston : McGill-Queen's University Press, 1969; MOREFIELD, K. R.: *Faith and Spirituality in Masters of World Cinema*, Cambridge : Scholars Press, 2008.

7 KETCHMAN, Ch. B.: *The Influence of Existentialism on Ingmar Bergman: An Analysis of the Theological Ideas Shaping a Filmmaker's Art*, Lewison : Mellen Press, 1986; KALIN, J.: *Ingmar Bergman a jeho filmy*. Praha : Casablanca, 2007; PONDĚLÍČEK, I.: Hledání ztraceného boha. Sedmá pečeť. In: *Film a doba* 7/1966, s. 511 – 515; PONDĚLÍČEK, I.: K filosofické stránce Bergmanových komedií. In: *Film a doba* 7/1967, s. 342 – 352; PONDĚLÍČEK, I.: Po stopách Ingmara Bergmana. In: *Film a doba* 10/1968,

interpretace (např. Plebe, Aristarco)⁸. Světovými velmocemi bergmanovské interpretativní literatury byla Francie a Itálie šedesátých a sedmdesátých let. Zvláště musíme docenit reflexe pocházející z francouzského prostředí kolem časopisů *Cahiers du Cinéma* a *Études cinématographique* a v italském prostředí časopisy *Cineforum* a *Bianco e Nero*. V Českém ani slovenském kontextu nejsou tyto texty vůbec známé. Jejich význam však nesmíme přeceňovat, drtivá většina z článků, které jsou v těchto časopisech Bergmanovu dílu věnovány, má pouze heuristicko-popisný charakter.

Z našeho pohledu zásadní monografie, které se pod různými úhly zabývaly Bergmanovým světem a mohly se tak stát východiskem k dalšímu bádání, vyšly zejména v italském prostředí. Máme na mysli zvláště významné tituly, jako jsou studie Guida Oldriniho nebo studie Guida Aristarca. Oba autoři odvozují celou tvorbu Ingmara Bergmana od velkých filozofických témat, která nastolil dánský filosof Søren Kierkegaard. Bergman se podle nich pohybuje v linii, která má kierkegaardovsky esenciálně laděnou povahu. Nicméně oba výslovně uznávají, že ne všechno je v Bergmanově tvorbě možné řešit Kierkegaardem. Zmínění autoři věrni jejich filozofickému východisku, které se dovolává marxistické dialektiky, obviňují Bergmana z toho, že zbořil mosty mezi hegelovskou levicí a otázkami objektivní materialistické dialektiky. Bergman podle nich udělal zásadní chybu, když se izoloval od světa a uzavřel se v prostoru interiority ontologické samoty vlastního vědomí. V tom podle nich spočívá bezvýchodnost, do které v posledku Bergmanovo hledání ústí. Tato ontologická samota je podle jejich mínění důsledkem krachu Bergmanovy metodologické pseudodialektiky. Zdá se jim, že poté co Bergman vnější realitu a objektivitu společenského života znegoval, mu už z hlediska perspektiv lidské existence jiná možnost než ontologická samota nezůstala. Bez nasměrování a určení se lidské jednání, úsilí, snaha (akce) všech protagonistů jeho filmů stávají ne-jednáním, ne-úsilím a ne-snahou (ne-akcí). Autoři vedení marxistickou dialektikou od Bergmana vyžadují nějaké zásadní řešení typu *bud'-anebo*, či do slova revoluční obrat. Ten jim však Bergman neposkytuje, výsledná ontologická samota jeho protagonistů je tak v jejich očích výslednicí selhání.⁹ Domníváme se, že takový závěr je nedostatečný, protože jejich chápání ontologické samoty

---

s. 535 – 542; PONDĚLÍČEK, I.: *Bergmanův filosofický film a problémy jeho interpretace*. Praha : Filmový ústav, 1970; PONDĚLÍČEK, I.: Hledání ztraceného boha. Sedmá pečeť. In: *Filmové listy. Zpravodaj Letní filmové školy v Uherském Hradišti*, 2004, s. 4 – 5; DONNER, I.: *Il volto del diavolo*. Venezia : Cineforum, 1966; MANDELBAUMM, J.: *Ingmar Bergman*. Paris : Cahiers du Cinéma, 2011.

- 8 PLEBE, A.: La poetica irrazionalistica di Ingmar Bergman. In: *Filmcritica* XIV/1963; ARISTARCO, G.: La solitudine ontologica in: Dreyer e Bergman. In: ARISTARCO, G.: *Il dissolvimento della ragione. Discorso sul cinema*, Milano, 1965; ARISTARCO, G.: Monologo e nulla, tragedia della persona bergmaniana. In: *Cinema nuovo* XVI/1967.
- 9 OLDRINI, G.: *La solitudine di Ingmar Bergman*, Parma : Ugo Guanda, 1965, s. 71 – 73. Na dané téma se vyjadřuje také Aristarco: „Bergman ve vnitřní krizi avantgardy, která se stále více prohlubuje, nevidí žádný prostor pro kritický realismus, který by byl schopen odpovídat požadavkům doby nebo stanovovat podnětně inspirující směr: nějaké rozhodnutí bud'-anebo, nějakou skutečnou a plodnou volbu. A tak také, navzdory umělecké velikosti, končí tím, že se tlačí v obrovském ovčinci, ve kterém se všichni ocitáme a brečíme nad naší osamocенostí bez toho, abychom jeden druhému naslouchali, bez toho abychom si všimli, že jeden druhého dusíme.“ ARISTARCO, G.: La solitudine ontologica in Dreyer

Bergmanových hrdinů opomíjí hermeneutiku negativní teologie i komplikovaný vývoj Bergmanova existenciálně-náboženského tázání. Dále je tu kniha významného švédského kritika a osobního Bergmanova přítele Iorna Donnera, která byla přeložena do několika světových jazyků. Z hlediska našeho zájmu je důležité, že se Donner na rozdíl od Oldriniho a Aristarca ve studii zaobírá také spirituálním světem Ingmara Bergmana. Je však třeba poznamenat, že také Donner ke své interpretaci Bergmana zvolil sporné aprioristické východisko. Jeho úhel pohledu je metodologicky nenáboženský a odkřesťanstvělý.¹⁰ Zdá se nám, že také toto východisko vychází z chybných premis. Donner k němu neposkytuje dostatečnou hermeneutickou oporu. Negativně teologický diskurz Bergmanova díla jednoduše pomíjí a vytěsňuje. Náboženské a specificky pak křesťanské prvky totiž v Bergmanově díle nemají pouze formální povahu a hrají podstatnou roli, kterou při interpretaci nelze přehlížet.

Jiným zásadním titulem, o kterém se domníváme, že je užitečné, abychom se o něm zmínili právě vzhledem k tematické příbuznosti s naším přístupem, je monografická studie Luigiho Bini¹¹. Bini si předsevzal projít vnitřní vývoj bergmanovských témat za účelem reflexe jejich souvislostí a východisek. Bini za základní téma Bergmanovy tvorby považuje problém Boha. Toto téma se však nesnaží klást neustále do popředí. Chápe ho spíše jako všudypřítomné pozadí, které nemá zásadnější význam. Bergmanův problém Boha vnímá spíše jako kulturní kulisu, která tu prostě je a více se jí není třeba interpretativně věnovat.¹²

Patrně nejrozsáhlejší analýzou Bergmanova duchovního založení je studie kanadského filmového vědce Marca Gervaise. Gervais vychází z fenomenologické analýzy jeho vlastní zkušenosti spirituálních funkcí Bergmanovy práce se světlem. Dále si v jeho filmech všimá značné frekvence výskytu motivu

---

e Bergman. In: ARISTARCO, G.: *Il dissolvimento della ragione. Discorso sul cinema*. Milano : Feltrinelli, 1965, s. 576n.

10 „V této knize jsem se snažil prokázat, že Bergmanovo křesťanství je tak komplexní a tak obecné, že může být zastáváno jakoukoliv jinou vírou z nekřesťanské perspektivy.“ DONNER, I.: *Il volto del diavolo*. Venezia : Cineforum, 1966, s. 191. A ještě dodává „jistěže je Bergmanova inspirace křesťanská, to můžeme doložit a tvrdit na základě biografických údajů s jistotou, ale Bergmanova filmová dramata často nechávají prostor také pro čistě laické, světské interpretativní koncepty. Otázka v co věří, jestli vůbec věří, je tedy zcela mimo hru...“ Tamtéž. Tuto Donnerovu pozici doplníme ještě o jiný podobný pohled významného kritika, který pochází z Francie a to Jeana Paillarda. I když Paillard s Donnerem nesdílí stejný úhel pohledu, přeci jen úzkostlivě kontroluje, aby celkovou Bergmanovu koncepci oddělil od jejího vztahu ke křesťanství: „*přirozeně, že by bylo věrolomné a také neopodstatněné chtít za každou cenu z Bergmana dělat křesťana.*“ PAILLARD, J.: *Dramatis persona*. In: Cineforum 61/1967, s. 58.

11 BINI, L.: *Ingmar Bergman. Da Come in uno specchio (1961) a L'Adulterio (1971)*, Milano : Letture, 1980.

12 Bini v kritice na film *Jako v zrcadle* například píše: „V Karinových problémech se nám nezdá být možné nalézat otázky, které dotírají na člověka a na dnešní věřící. Karin je psychopatická a její bůh je eroticko-obsesivní projekcí. Je to klinický případ. Nejedná se zde o situaci věřícího, který je nucen čelit temnotě své víry... v tomto filmu nenalézáme výmluvné důvody, které by nám dovolovaly, abychom v abnormální Karinově zkušenosti viděli emblematické ztvárnění prožitku mučivého střetu mezi nezbytným přilnutím ke konkrétním pozemským skutečnostem a nostalgickou touhou po Bohu, který zakouší každý věřící člověk.“ BINI, L.: *Ingmar Bergman. Da Come in uno specchio (1961) a L'Adulterio (1971)*. Milano : Letture, 1980, s. 15.

kouzelníků, mágů, zázraků. Uvědomuje si, že tyto motivy hrají podstatnou roli ve spojitosti s Bergmanovou snahou dobrat se podstaty smyslu umění. Bergmanovu filmovou tvorbu rozkrývá jako ojedinělý pokus nalézt v umění odpověď na otázku po smysluplnosti světa a lidské existence.¹³ Gervaisův přístup však téměř zcela postrádá komplexní řešení antropologické otázky v souladu s jeho zjištěními.

Poslední zevrubnou prací na Bergmanovské téma je světoznámá studie amerického profesora Jesse Kalina. Kalin ve svém chronologickém přístupu operuje s předpokladem, že jádrem Bergmanova uměleckého úspěchu je jeho morální a filozofický odkaz. Právě tento odkaz se snaží mapovat film po filmu. K otázkám metafyzické samoty jedince se ale dostává pouze v první kratičké kapitole, která je věnována metafyzické redukci našeho bytí. Bergmanovu metafyzickou redukci nazývá krajinou duše. Bergmanovu potřebu nahlížet na sebe samého v pravdě, nemilosrdně, bez iluzí, naze, "jako v zrcadle" vnímá Kalin jako epifanii a také jako derivát soudu. Projekčním plátnem jsou zde vztahy, ty odhalují tíživou samotu a neschopnost sdílení, mohou se stát také osou obratu (imanence spásy), ale také zatracení. Bergmanovy filmy tak podle něj zobrazují život jako apokalypsu (soud), opuštění a martyrium.¹⁴

Co dnes vlastně bergmanovské recepce chybí?

Výsledky současného stavu bádání na téma metafyzické samoty v Bergmanově díle považujeme za neuspokojivé především ze dvou hledisek: 1) chybí zde komplexní interpretace metafyzické samoty, která by brala v potaz teologické pozadí kulturního zázemí, ze kterého Bergman čerpá (Luther, Kierkegaard, Strindberg) 2) zcela absentuje hermeneutika negativní teologie, a to i přesto, že Bergmana můžeme vnímat jako jednoho z nejvýznamnějších představitelů negativně teologického myšlení ve dvacátém století. Jinými slovy; Bergmanův intenzivní konceptuální zájem o přítomnost nepřítomnosti Boha odborné, interpretativě-analytické reflexi doposud uniká.

Domníváme se, že navzdory rozsáhlé bergmanovské literatuře před námi stojí ke zdolání ještě velký kus práce. Jedná se především o zkoumání Bergmanova myšlenkového světa se zaměřením na rozvíjení obrazu člověka hermeneutikou negativní teologie a to ve dvou aspektech. První aspekt je historicko-empirický, nebo také heuristicko-popisný usilující o rekonstrukci a zpřítomnění vědomostních obsahů této klíčové tematiky a druhý aspekt je normativně-teleologický. Pokus o porozumění Bergmanovu úsilí uchopit metafyzickou situaci člověka se

13 Porov. GERVAIS, M.: *Ingmar Bergman: Magician and Prophet*. Montreal-Kingston : McGill-Queen's University Press, 1969, s. 8 – 25.

14 Porov. KALIN, J.: *Ingmar Bergman a jeho filmy*. Praha : Casablanca, 2007, s. 24 – 36.

primárně zaměřuje na druhý z aspektů, který se v odborných vědeckých pracích zdá být doposud opomíjen navzdory tomu, že tvoří podstatnou součást Bergmanova bezprecedentního přínosu pro reflexi situace moderního člověka. Z tohoto hlediska je nutné upřít větší pozornost na dva fundamentální prameny: Jednak na intertextuální spojitosti v rámci celku Bergmanova filmového, literárního a dramatického díla, druhak na teoretická východiska, která měl Bergman na mysli, především když vědomě i nevědomě čerpal a interpretoval myšlenkový odkaz A. Strindberga, S. Kierkegaarda a dobové křesťanské, především protestantské, teologie. Oba prameny je třeba zkoumat, v souladu s Bergmanovým dekonstruktivismem, hermeneutikou negativní teologie. Právě specifická podoba negativně teologického myšlení, kterou Bergman rozvinul, je zcela opomíjeným tématem. Negativně teologické aspekty moderního myšlení jsou v současnosti široce diskutovaným tématem především, ale nejen, v oblasti fenomenologického diskurzu (Ricoeur; Raoul; Ghisalberti; Wittgenstein; Vattimo; Miccolli; Galimberti; O'Dwyer; Coda; Mathieu; Noble; Virilio; Gottwald; Liessmann; Rohr aj.)¹⁵ To by mohlo mít i jistý význam a důležitost pro porozumění Bergmanově analýze situace moderního člověka. Zkoumání Bergmanova pojetí ateismu jako metafyzické samoty člověka z hlediska perspektivy negativně teologické fenomenologie může do bergmanovského bádání vnést zcela nové a zásadní světlo. Pojďme se nyní rámcově podívat na některé oblasti, které v Bergmanově díle čekají na zpracování a hrají v něm ústřední roli.

Původ a povaha Bergmanova náboženského tázání

Bergman patří mezi nejvýznamnější osobnosti dvacátého století, které se na základě osobní zkušenosti zabývaly reflexí problematiky duchovní trýzně

¹⁵ RICOEUR, P.: *Interpretation Theory. Discourse and the Surplus of Meaning*. Fort Worth : Texas Christian University Press, 1974; RAOUL, M.: *From Word to Silence; I, The Rise and Fall of Logos; II, The Way of Negation, Christian and Greek*. Bonn : Hanstein, 1986; GHISALBERI, A.: *Conoscere negando. Immobilità di Dio e fondamento in Dionigi Aeropagita*. In: MELCHIORRE, V.: *La differenza e l'origine*. Milano : Garzanti 1987, pp. 20 – 40; WITTGENSTEIN, L.: *Tractatus Logico-Philosophicus*. Praha : Oikoymenh, 1993; VATTIMO, G.: *Credere di credere*. Milano : Garzanti, 1996; VATTIMO, G.: *Dopo la cristianità. Per un cristianesimo non religioso*. Milano : Garzanti, 2002; MICCOLI, P.: *Dal nichilismo alla Teologia*. Pavia : Bonomi Editore, 2000; GALIMBERTI, U.: *Cristianesimo. La religione dal cielo vuoto*, Milano : Feltrinelli, 2012; GALIMBERTI, U.: *L'ospite inquietante. Il nichilismo e i giovani*. Milano : Feltrinelli, 2007; GALIMBERTI, U.: *Orme del Sacro*. Milano : Feltrinelli, 2000; O'DWYER, L.: *Reality in Husserl and in Heidegger*. In: SMALL, R. (ed.): *A Hundred years of Phenomenology. Perspectives on a philosophical tradition*. Sidney : Ashgate Publishing Limited, 2001, pp. 43 – 51; CODA, P.: *Il Logos e il nulla. Trinità, religioni, mistica*. Roma : Città Nuova, 2003; MATHIEU, V.: *Come leggere Plotino*. Milano : Queriniana, 2004; NOBLE, I.: *Po Božích stopách. Teologie jako interpretace náboženské zkušenosti*. Brno : CDK, 2004; VIRILIO, P.: *Estetika mizení*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2010; GOTTWALD, C.: *Nová hudba jako spekulativní teologie*. Olomouc : Refugium, 2012; LIESSMANN, K. P.: *Filosofie zakázaného vědění. Friedrich Nietzsche a černé stránky Myšlení*. Praha : Academia, 2013; ROHR, R.: *Nahá přítomnost. Mystici to vidí jinak*. Brno : Cesta, 2013.

moderního člověka a jeho potíží s náboženstvím i samotným úsilím o řešení těchto potíží. Ingmar Bergman se k velkým tématům jako jsou existenciální úzkost, náboženská krize, láska, osamocenosť, válka, které trýzní vědomí moderního člověka, staví s nebyvale hlubokým a vytrvalým analytickým zájmem.¹⁶ Bergman je filozof, který duchovní zápas člověka reflektuje pomocí filmového jazyka, avšak každý z jeho film je současně průzkumem nikoliv abstraktních, nýbrž konkrétních témat, které jsou hluboce spojeny s problémy a okolnostmi niterného prožívání konkrétních událostí jeho vlastního života. Domníváme se, že ústředním bodem celého díla švédského režiséra je právě náboženská tázání.¹⁷ Právě proto je třeba výše nastíněná témata zkoumat v souladu s vnitřní logikou Bergmanova náboženského tázání, což doposud nebylo učiněno. I když všichni badatelé, kteří o Bergmanovi psali, této tematice věnovali několik stran nebo alespoň několik odstavců, vývojem náboženského tázání se na základě systematické analýzy všech jeho filmů dosud nikdo nezabýval. Právě toto téma je třeba vážně a systematicky reflektovat a v souladu s takto vedenou hermeneutikou následně reflektovat také ostatní témata i otázky týkající se myšlenkového pozadí a umělecké hodnoty Bergmanových snímků. Poměřit se s „celým“ Bergmanem by představovalo enormní a mnohaleté úsilí. To však za podobným účelem není nezbytně nutné, prozatím by stačilo se spokojit s poněkud skromnějším záměrem a pozornost věnovat výše zmíněné linii, kterou máme důvod považovat v Bergmanově tvorbě za stěžejní. Přesněji, věnovat se Bergmanovu náboženskému tázání v jeho pozitivní i negativní podobě, protože charakterizuje a určuje celé dílo, vymezuje myšlenkové obsahy a následně podmiňuje i vlastní umělecké vyjádření.

Zájem o náboženské otázky pramení u Bergmana z faktu, že byl synem protestantského pastora. Náboženská tematika u něj nebyla pouhým kulturním zpestřením jeho filmové tvorby. Jeho kulturní pozice nevznikla jen tak náhodně, byla spíše plodem dlouhého hledání, které souviselo s trýznivostí Bergmanova vnitřního zrání uvnitř švédské společnosti, založené na plánování, systému sociálního zabezpečení, který měl jednotlivce zabezpečit a ochraňovat před výkyvy života. Bergmana bytostně zajímala otázka duchovní rozpolcenosti naší doby: dilema mezi vírou a realitou pozemské existence, mezi transcendentí a imanencí, mezi štěstím a znuďností.¹⁸ Ve zkušenosti prožívání existenciální

16 Příkladů, ve kterých se Bergman snaží vyklenout otázku člověka nezávisle na hypotéze Boha, což otevírá téma metafyzické samoty provázené existenciální úzkostí, je celá řada. Na ploše přítomného článku se jim není možné systematicky. Ve filmu *Hosté večeře Páně* zazní například následující pastorova slova: „... neexistuje žádný stvořitel, žádný uchovatel, žádná závratná a nezměrná myšlenka... Jeden druhého jsme obdarovali, či ne? Tys mi věnoval svůj strach a já ti věnoval mrtvého boha... Ty i já jsme osamělí. Selhali jsme a nesplnili jedinou lidskou podmínku – žít s lidmi, proto jsme zubožení a bez radosti a plní úzkostí.“ BERGMAN, I.: *Hosté večeře Páně*. In: BERGMAN, I.: *Filmové povídky*. Praha : Odeon, 1988, s. 199.

17 To místy deklaruje i sám Bergman, byť nalezneme i jeho protikladné výroky: „Jako dítě pastora jsem se tázal po tom, jakou roli v mém uvažování a v mé tvorbě hraje náboženství. Pro mě jsou náboženské otázky stále živoucí. Nikdy mě nepřestávají zajímat, v žádné denní hodině“. BERGMAN, I.: *Quattro film*. Torino : Einaudi 1961, s. XIX.

18 „Postavám Bergmanových filmů je upřeno poklidné útočiště nějaké jistoty. Otázky jsou tíživé a neodbytné, naděje naproti tomu vratké. Víra v Boha je vpletena rovnou do kontextu absurdity. Švédský režisér narušuje hierarchii kierkegaardovského řádu. Zdá se, že na samý vrchol svého žebříčku hodnot nestaví

prázdnoty a nenaplněnosti, opuštěnosti, zkázy, zmaru a strachu se u Bergmana probouzí významné téma stesku po Bohu.¹⁹

Bergman nikdy neposkytl žádné definitivní ani partikulární řešení otázky povahy stesku po Bohu, které by mělo platit jednou a provždy. Rozvíjení této, pro Bergmana tolik drásavé, otázky i její řešení se nalézá nebo spíše rozprostírá v „celém“ Bergmanově díle, což nicméně neznamená pouhý součet. Bergmanovo uvažování, tematiku jeho filmů a jejich problematiku je tedy třeba zkoumat na pozadí celku jeho umělecké tvorby.²⁰ Každý jeho film pojednává zas a znovu ta samá témata a ty samé problémy, avšak bez toho, aby se opakoval. Přitom však divákovi poskytuje stále nové prostory k reflexi, nová schémata, do kterých umísťuje věčné problémy lidské existence a ve kterých je řeší. Tento jedinečný model hledání a postupování při řešení problémů můžeme chápat jako spirálovitý vývoj. Nejedná se zde o vršení série metamorfóz.²¹ Bergmanova dialektika má vitálně organický charakter. To, co je řečeno a vyjádřeno dříve, následně není eliminováno, ale překonáno. To předcházející se do jisté míry vytrácí a současně trvá, je současně přijato i problematizováno.²² Interpretace opírající se o jednotlivá tvrzení jak autora nebo jeho filmových postav může jen stěží objasnit povahu Bergmanova náboženského tázání i povahu lidské existence zoufale postrádající nějaký smysl.²³

Nová negativně-teologická perspektiva k bergmanovskému bádání, kterou se snažíme nastínit, umožňuje znovu uchopit dramatickou situaci člověka ve světě, kterou Bergman ve svých filmech zobrazuje, bez toho, aby byla nucena přehlížet, oslabovat nebo manipulovat jednotlivá rozporná a nehodící se tvrzení, obrazy a perspektivy. Člověk a lidské vztahy jsou skutečnosti, které jsou neustále ohrožovány přítomností prázdnoty a zániku, ale právě jako takové

---

drama náboženského neklidu, ale jasně a téměř radostně přijetí života.“ CASTELLANI, L.: *Temi e figure del cinema contemporaneo*. Roma : Studium, 1963, s. 95.

- 19 Otázka Boha se v Bergmanových filmech spojuje s otázkou po člověku. Problém Boha se ukazuje být problémem člověka. V popředí už nestojí otázka, zdali Bůh existuje, problémem se tu stává Boží mlčení. Zkoumání mlčení Boha „chce být dalším přechodem ke konkrétnějšímu poznání Boha. Nebo, lépe řečeno, ke konkrétnějšímu poznání těch, kteří mají obtíženou a vystresovanou duši moderního člověka... Zdá se, že Bergman překonal určité průpravné fáze svého hledání, kdy se ptal, zda Bůh existuje, aby nakonec ukázal, že Boží mlčení může zavinit nejen krizi duchovního řádu, ale také člověka dovést přímo k sebevraždě.“ DORIGO, F.: Bergman allo specchio. In: *Cineforum* 28-29/1963, s. 362; 370. Porov. též TADDEI, N.: *Luci d'inverno di Ingmar Bergman*. In: *La chiesa contestata*. Roma : Centro dello spettacolo e della comunicazione Sociale, 1969, s. 12.
- 20 „Bergman sám sebe neustále přehodnocuje, neustále zpochybňuje to, co řekl příliš úsečně.“ BURVENICH, J.: *L'ora dei demoni e dei fantasmi*. In: *Cineforum* 76/1968, s. 410.
- 21 „Mám za to, že teorie, kterou zastává Beranger a jiní, podle kterých Bergman postupoval cestou vršení série metamorfóz, je mylná. Nejlepším symbolem, který by mohl vyjádřit vývoj jeho díla je spirála. Jeho dílo je neustále v pohybu, vrací se do stejného místa, odkud vychází ve stále větší umělecké svobodě. DONNER, I.: *Il volto del diavolo*. Venezia : Cineforum 1966, s. 27.
- 22 Porov. BINI, L.: *Ingmar Bergman. Da Come in uno specchio (1961) a L'Adulterio (1971)*. Milano : Letture, 1980, s. 4.
- 23 I když se může zdát, že Bergman ve svém díle občas obhájí pozici naprosté skepse vůči vyšší smyslnosti lidské existence, dokonce se potýká s drásavým pocitem ztráty jakéhokoliv smyslu, tak to ještě neznamená, že tento jeho postoj je teologicky irelevantní. Umělecké usilování o pojmenování negace smyslu, významu nebo Boha a osvětlování příčin této negace, má pro nás velkou hodnotu. Porov. BOUMA, D.: *Zjevení, víra, církev. Teologické skici k úvodu do křesťanství*. Ostrava : Moravapress, 2013, s. 16.

mají vlastní dynamiku a teleologii, která poskytuje důvod se domnívat, že jsou metodologicky nezávislé na kontingentní přirozenosti člověka. Negativně-teologický obrat v oblasti bergmanovského bádání může být nahlížen jako pokus přivést Bergmanův pohled na metafyzickou osamocenost a prázdnotu člověka do souladu s metodologickou věrností interpretace Bergmanových principiálních pozic nikoliv materialisticky, existenciálně či nihilisticky, nýbrž negativně teologicky. Nahrazení nebo znovu uchopení nihilistické materialistické, existenciální perspektivy negativně-teologickou perspektivou, které mají tendenci redukovat problém buď přílišným akcentováním individua, nebo naopak rozpouštěním významu jedince, umožňuje nový personalistický pohled zahrnující receptivně-donativní skutečnost lidské existence.²⁴ Interpretace založená na negativně-teologické fenomenologii předpokládá člověka jako skutečnost, která není metodicky závislá na modelu nejzazšího smyslu vymezeného konečností všeho ve světě.

Dialogická povaha lidské existence

Bergmanovo dílo je součástí specifického kontextu vlivů a odkazů a bylo by chybou zdůrazňovat příliš jeho nezařaditelnost a originalitu. Z tohoto hlediska je důležité vyzdvižení Bergmanova vztahu k ideovým předchůdcům, u kterých se zrodil a byl vypracován koncept metafyzické samoty. Nepřehlédnutelný vliv měl na Bergmana především August Strindberg s pojetím „intimní hry“, kdy se na omezené ploše a s jen několika málo postavami rozehrává zahuštěná zápletka, aby došlo k objasnění jediné skutečnosti. Celá tato metoda směřuje v konečném důsledku k vyjádření tzv. dialogu duše.²⁵ Hlavním tématem je zde dialog. Dialogickou povahu má i Bergmanův vztah k Sørenu Kierkegaardovi. Dialogické aspekty vymezují témata jako existenciální úzkost, samota a částečně i otázka víry, ztotožnění pravdy se subjektivitou, ustoupení jedince od davu apod. Dialogy hrají v Bergmanových filmech specifickou pozici.²⁶ Bergman svá témata a problémy předává divákům prostřednictvím dialogů. Skrze dialog komunikuje s těmi, komu jsou jeho filmy určeny. Je to právě dialog, co diváka vede k reflexi, co působí tak, že se divák cítí být vtažen do samého středu filmového díla. Dialogy mají zásadní roli ve smyslu porozumění nekonečným a dvojznačným významům, které jeho témata představují.

Předpokládáme, že dialogická metoda Bergmanovo dílo neprostupuje pouze v synchronní ose narativní linie, ale také v její ose diachronní a to napříč celým jeho dílem ve smyslu „work in progress“ jako to nacházíme např. u Ja-

24 Porov. GUARDINI, R.: *Svět a osoba*. Svitavy : Trinitas, 2005, s. 15nn.

25 Porov. BINI, L.: *Ingmar Bergman. Da Come in uno specchio (1961) a L'Adulterio (1971)*. Milano : Letture, 1980, s. 10n.

26 „Ne náhodou se Bergman stále více přibližoval k formě dialogu, jako k základnímu vyjadřovacímu prostředku.“ ARISTARCO, G.: *La solitudine ontologica in Dreyer e Bergman*. In: ARISTARCO, G.: *Il dissolvimento della ragione. Discorso sul cinema*. Milano : Feltrinelli, 1965, s. 574.

mese Joyce nebo u Jakuba Demla. Negativně-teologický diskurz je tedy třeba zkoumat na základě analýzy intertextuální dialogicity. To, o čem si moderní divák nebo čtenář myslí, že je čistě faktickou deskripcí, má ve skutečnosti eidetickou povahu, která doslova pudí k dialogu. Schopnost rozeznat narativní dialogičnost negativně teologického myšlení umožňuje uvědomit si metakonceptuální pozadí Bergmanova díla a také regulovat interpretativní recepci k celostnímu porozumění. Zprostředkovaně pak lze tuto metodu aplikovat i na „rozumění“ jiným autorům a dílům. V širším pojetí tak Bergman významným způsobem přispívá k diskuzi o dnešní situaci člověka ve světě.

Odpověď na výzvu estetiky mizení

Závěrem tu zbývá otázka, k čemu by ale nová četba filmového díla Ingmara Bergmana měla být vlastně dobrá? Trvajícím zájmem o jeho dílo nám dává naději, že je tu stále přítomná poptávka po lepším porozumění Bergmanovu, do jisté míry značně enigmatickému, myšlenkovému světu. Nová četba, která uchopuje negativně-teologický rozměr Bergmanova díla, na prvním místě zaplňuje mezeru na poli reflexe Bergmanova pojetí přítomné nepřítomnosti Boha a z něho vyplývající situace člověka ve světě. Máme také za to, že snaha o ucelený jednotící dialogický model vycházející z negativně-teologické hermeneutiky Bergmanova díla, aplikovaná na celé jeho dílo, může jako hlavní výtěžek poskytnout nově načrtnutý obraz Bergmanova pojetí člověka a jeho prostřednictvím nabídnout hlubší vhled do stávající situace moderního jedince ve světě. Takto identifikovaný způsob četby pak může být prospěšný a podnětný nejen v rámci diskuse na dané téma, ale také například v rámci diskurzu o povaze „moderní a hypermoderní doby“,²⁷ diskurzu „estetiky mizení“,²⁸ „ztráty středu“,²⁹ ztráty a nepřítomnosti smyslu,³⁰ či obecně v rámci diskurzu na téma situace moderního, postmoderního či hypermoderního člověka ve světě.

Použitá literatura

ARISTARCO, G.: La busola della psiche nell'ateismo religioso moderno. In: *Cinema Nuovo* 228-299/1974.

27 LIPOVETSKI, G.: *Hypermoderní doba*. Praha : Prostor, 2004.

28 VIRILIO, P.: *Estetika mizení*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2010.

29 SEDLMAYER, H.: *Art in Crisis. The Lost Centre*. London : Hollis & Carter, 1957; VOJVODÍK, J; LANGEROVÁ, M.: *Patos v českém umění, poezii a umělecko-estetickém myšlení čtyřicátých let 20. století*. Praha : Argo, 2014.

30 FRANKL, V. E.: *Homo patiens*. Brescia : Queriniana 2001; FRANKL, V. E.: *Vůle ke smyslu*. Brno : Ces-
ta, 2006; GALIMBERTI, U.: *L'ospite inquietante. Il nichilismo e i giovani*. Milano : Feltrinelli, 2007;
RAJSKÝ, A.: *Nihilistický kontext kultivácie mladého človeka*. Trnava; Bratislava : TYPI UNIVERSITATIS
TYRNAVIENSIS, Veda, 2009.

- ARISTARCO, G.: La solitudine ontologica in Dreyer e Bergman. In: ARISTARCO, G.: *Il dissolvimento della ragione. Discorso sul cinema*. Milano : Feltrinelli, 1965.
- ARISTARCO, G.: Monologo e nulla, tragedia della persona bergmaniana. In: *Cinema nuovo XVI/1967*.
- BALDELLI, P.: Ambiguità di sacro e profano in Ingmar Bergman. In: *Giovane Critica*, 4/1964.
- BERGMAN, I.: Hosté večere Páně, in: *Filmové povídky*. Praha : Odeon, 1988.
- BERGMAN, I.: *Quattro film*. Torino : Einaudi, 1961.
- BINI, L.: *Ingmar Bergman. Da Come in uno specchio (1961) a L'Adulteria (1971)*, Milano : Letture, 1980.
- BLAKE, R. A.: *The Lutheran Milieu of the Films of Ingmar Bergman*. Evaston : Northwestern University, 1972.
- BLECH, R.: Bergmanovo *Mlčanie* očima lekára. In: *Film a doba*, 6/1965.
- BURVENICH, J.: L'ora dei demoni e dei fantasmi. In: *Cineforum*, 76/1968.
- CASTELLANI, L.: *Temi e figure del cinema contemporaneo*. Roma : Studium, 1963.
- CODA, P.: *Il Logos e il nulla. Trinità, religioni, mistica*. Roma : Città Nuova, 2003.
- DONNER, I.: *Il volto del diavolo*, Venezia : Cineforum, 1966.
- DORIGO, F.: Bergman allo specchio. In: *Cineforum*, 28-29/1963.
- FRANKL, V. E.: *Homo patiens*. Brescia : Queriniana, 2001.
- FRANKL, V. E.: *Vůle ke smyslu*. Brno : Cesta, 2006.
- GALIMBERTI, U.: *Cristianesimo. La religione dal cielo vuoto*. Milano : Feltrinelli, 2012.
- GALIMBERTI, U.: *L'ospite inquietante. Il nichilismo e i giovani*. Milano : Feltrinelli, 2007.
- GALIMBERTI, U.: *Orme del Sacro*. Milano : Feltrinelli, 2000.
- GERVAIS, M.: *Ingmar Bergman: Magician and Prophet*. Montreal-Kingston : McGill-Queen's University Press, 1969.
- GHISALBERI, A.: Conoscere negando. Immobilità di Dio e fondamento in Dionigi Aeropagita. In: MELCHIORRE, V.: *La differenza e l'origine*. Milano : Garzanti, 1987.
- GIBSON, A.: *The Silence of God. Creative Response to the Films of Ingmar Bergman*. New York : Harper & Row, 1969.
- GOTTWALD, C.: *Nová hudba jako spekulativní teologie*. Olomouc : Refugium, 2012.
- GUARDINI, R.: *Svět a osoba*. Svitavy : Trinitas, 2005.
- KALIN, J.: *Ingmar Bergman a jeho filmy*. Praha : Casablanca, 2007.
- KETCHMAN, Ch. B.: *The Influence of Existencialism on Ingmar Bergman: An Analysis of the Theological Ideas Shaping a Filmmaker's Art*. Lewison : Mellen Press, 1986.
- LIESSMANN, K. P.: *Filosofie zakázaného vědění. Friedrich Nietzsche a černé stránky myšlení*. Praha : Academia, 2013.
- LIPOVETSKI, G.: *Hypermoderní doba*. Praha : Prostor, 2004.
- MANDELBAUMM, J.: *Ingmar Bergman*. Paris : Cahiers du Cinéma, 2011.
- MATHIEU, V.: *Come leggere Plotino*. Milano : Queriniana, 2004.
- MICCOLI, P.: *Dal nichilismo alla Teologia*. Pavia : Bonomi Editore, 2000.

- MOREFIELD, K. R.: *Faith and Spirituality in Masters of World Cinema*. Cambridge : Scholars Press, 2008.
- NOBLE, I.: *Po Božích stopách. Teologie jako interpretace náboženské zkušenosti*. Brno : CDK, 2004.
- O'DWYER, L.: Reality in Husserl and in Heidegger. In: SMALL, R. (ed.) *A Hundred years of Phenomenology. Perspectives on a philosophical tradition*. Sidney : Ashgate Publishing Limited, 2001.
- OLDRINI, G.: *La solitudine di Ingmar Bergman*. Parma : Ugo Guanda, 1965.
- PAILLARD, J.: Dramatis persona. In: *Cineforum*, 61/1967.
- PLEBE, A.: La poetica irrazionalistica di Ingmar Bergman. In: *Filmcritica*, XIV/1963.
- PONDĚLÍČEK, I.: *Bergmanův filosofický film a problémy jeho interpretace*. Praha : Filmový ústav, 1970.
- PONDĚLÍČEK, I.: Hledání ztraceného boha. Sedmá pečet. In: *Film a doba*, 7/1966.
- PONDĚLÍČEK, I.: K filosofické stránce Bergmanových komedií. In: *Film a doba*, 7/1967.
- PONDĚLÍČEK, I.: Po stopách Ingmara Bergmana. In: *Film a doba*, 10/1968.
- RAJSKÝ, A.: *Nihilistický kontext kultivácie mladého človeka*. Trnava, Bratislava : TYPI UNIVERSITATIS TYRNAVIENSIS, Veda 2009.
- RAOUL, M.: *From Word to Silence; I, The Rise and Fall of Logos; II, The Way of Negation, Christian and Greek*. Bonn : Hanstein, 1986.
- RICOEUR, P.: *Interpretation Theory. Discourse and the Surplus of Meaning*. Fort Wort : Texas Christian University Press, 1974.
- ROHR, R.: *Nahá přítomnost. Mystici to vidí jinak*. Brno : Cesta, 2013.
- SEDLMAYER, H.: *Art in Crisis. The Lost Centre*. London : Hollis & Carter, 1957.
- STEENE, B.: Bergman's Portrait of Women: Sexism or Subjective Metaphor? In: ERENS, P. (ed.): *Sexual Strategems. The World of Women in Film*. New York : Horizon Press, 1979.
- TADDEI, N.: Luci d'inverno di Ingmar Bergman. In: *La chiesa contestata*. Roma : Centro dello spettacolo e della comunicazione Sociale, 1969.
- VATTIMO, G.: *Credere di credere*. Milano : Garzanti, 1996.
- VATTIMO, G.: *Dopo la cristianità. Per un cristianesimo non religioso*. Milano : Garzanti, 2002.
- VIRILIO, P.: *Estetika mizení*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2010.
- VOJVODÍK, J. a LANGEROVÁ, M.: *Patos v českém umění, poezii a umělecko-estetickém myšlení čtyřicátých let 20. století*. Praha : Argo, 2014.
- WITTGENSTEIN, L.: *Tractatus Logico-Philosophicus*. Praha : Oikoymenh, 1993.

ThLic. František Burda, Th.D.
Pedagogická fakulta UHK
Katedra kulturních a náboženských studií
budova E, Víta Nejedlého 573
500 03Hradec Králové
frantisek.burda@uhk.cz